

ΘΕΟΛΟΓΗΣ ΘΩΜΑΣ

Καθηγητής Μ.Ε., Ιστοριοδίφης

Ο Αρματολισμός στα Άγραφα και το θερμοκήπιο της επανάστασως

Η περίοδος που παρεμβάλλεται μεταξύ της σποράς και της συγκομιδής του σιταριού είναι ολίγων μηνών, ενώ η αντίστοιχη μεταξύ της φύτευσης και της καρποφορίας των δέντρων ποικίλει κατά κατηγορίαν, αλλά είναι, οπωσδήποτε, μερικών ετών. Η περίοδος, όμως, που μεσολάβησε από τις αρχές του 15ου αιώνας που πρωτοεφαρμόστηκε ο θεσμός του αρματολισμού στα Άγραφα, μέχρι τις αρχές του 19ου αιώνας που αυτά τα ευλογημένα και χλιοδοξασμένα βουνά μετατράπηκαν σε Κέντρα Νεοσυλλέκτων, για να μην πούμε σε μία ένδοξη Σχολή Ευελπίδων με Σχολιάρχη τον ακαταμάχητο Κατσαντώνη, ήταν μακρά και επίπονη. Η συστηματική υπομονή, η μαρτυρική επιμονή και η αταλάντευτη πίστη στο προσδοκώμενο αποτέλεσμα, δημιούργησαν τις βασικές προϋποθέσεις για την αίαια έκβαση της Επανάστασως του 1821.

Μία αναδρομή στα βάθη του παρελθόντος θα υποβοηθήσει, οπωσδήποτε, την κατανόηση της έννοιας του αρματολισμού:

Η έννοια του έθνους, με τη σημερινή της διάσταση, δεν υπήρχε στην αρχαιότητα. Πολλά σημερινά κράτη που θεωρούνται «έθνος», ζουν ειρηνικά και με ομόνοια, στεγασμένα κάτω από την ίδια σημαία παρά το γεγονός ότι η κοινή καταγωγή τους αμφισβητείται και η μέχρις εσχάτων αναπαλότητα τους στο παρελθόν...δεν τίθεται εν αμφιβόλω από κανέναν! Από τις αμέτρητες περιπτώσεις παρατίθενται τρία παραδείγματα:

α) Ηνωμένο Βασίλειο (συστεγάζει Άγγλους – Σκοτσέζους – Ιρλανδούς – Ουαλούς)

β) Γιουγκοσλαβία (Σέρβοι – Κροάτες – Βόσνιοι ...)

γ) Ελβετία [ομιλούν τέσσερις γλώσσες «μητρικές»! (γαλλικά – γερμανικά – ιταλικά – ρουμανικά)]

Από την αρχαία Ελλάδα δανειζόμαστε ένα αντίστροφο παράδειγμα: λαοί ανήκοντες στο ίδιο έθνος, ομιλούντες την ίδια γλώσσα και πιστεύοντες τους ίδιους θεούς αλληλοσπαράσσονται! Βέβαια κατά το απώτερο παρελθόν, ενδεχομένως και μέχρι το 19ο αιώνα, ήταν άγνωστη η έννοια του έθνους, με το σημερινό της περιεχόμενο. Τις περιόδους της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, καθώς και της Βυζαντινής και Οθωμανικής, οι απέραντες εκτάσεις τους κατοικούσαν από ανθρώπους πολλών εθνών (nations), φυλών (races) και φύλων (tribes). (Η ελληνική

νική γλώσσα δε χρειάζεται υποστηλώματα, αλλά με τη χρήση αυτών των λέξεων θα διευκολυνθούν οι αγγλομαθείς στην κατανόηση της διαφοράς κυρίως μεταξύ «φυλής» και «φύλου»). Σε όλες τις περιόδους που προαναφέραμε και που καλύπτουν σχεδόν δύο χιλιάδες χρόνια μέχρι το 1700, οι λαοί ζούσαν σαν ν' αποτελούσαν ένα αχανές κράτος, χωρίς διαβατήρια και ταυτότητες. Ο Μανιάτης για να αποφύγει τις συνέπειες μίας βεντέτας τα μάξενε τη νύχτα και μετά από λίγες ημέρες ξεκινούσε για μια καινούρια ζωή στη Δωρίδα. Το επώνυμο «Πασάκος» π.χ. δε φύτρωσε στο Δήμο Τολοφώνος με σπόρο που έφεραν τα χελιδόνια ούτε το Ανδρουλάκος στο Μαλανδρίνο, κοντά στο Λιδωρίκι. Οι Σκαρλάτοι που προτίμησαν τη Βλαχία αντί των Αγράφων, οι αμέτρητοι Θεσσαλοί που επέλεξαν τη Πόλη, οι Κρητικοί που εγκαταστάθηκαν μόνιμα στη Σμύρνη κ.ο.κ. ταξίδευαν όπου ήθελαν χωρίς περιορισμούς. Δύο ήταν τα βασικά προβλήματα των προγόνων μας εκείνες τις εποχές: οι ληστείες και οι πειρατείες.

Ας περιοριστούμε στην υπό μελέτη περιοχή κατά τη χρονική περίοδο 1500 έως 1880. Οι μετακινήσεις από και προς τα Αγραφα ήταν συνεχείς. Μιλήσαμε ήδη για συμπταγείς αγραφιώτικες παροιμίες και αδελφότητες τόσο στη γειτονιά μας (Λάρισα – Κοζάνη - Βόλος) όσο και πιο μακριά (Κωνσταντινούπολη – Τεργέστη – Βλαχία). Ιδιαίτερος εντυπωσιακή είναι η αγραφιώτικη παροιμία στη Θεσσαλονίκη, όχι μόνο για το μέγεθός της, αλλά κυρίως επειδή μνημονεύεται σε φριμάνι του 1700. Οι κατηγορίες των φορολογουμένων ήταν κατά κανόνα δύο:

- α) οι Οθωμανοί πολίτες και
- β) οι Έλληνες άπιστοι.

Σε περιπτώσεις όπως η Θεσσαλονίκη που είχε εβραϊκή κοινότητα, το φριμάνι αναφέρει τους Εβραίους ως τρίτη κατηγορία αλλά και τους Αγραφιώτες ως τέταρτη! Συνεπώς, εκτός από τις δύο κατηγορίες που αναφέραμε, πλήρωναν φόρους και

- γ) οι Εβραίοι και
- δ) οι εξ Αγράφων σκούρτα.

Γιατί, άραγε, δε συμπεριελάβαν τους Αγραφιώτες στη β' κατηγορία; Ο λόγος είναι προφανής: δεν τους θεωρούσαν υποδούλους. Αν συνέβαινε κάτι τέτοιο θα πλήρωναν και αυτοί με τον ίδιο τρόπο όπως οι «άπιστοι» και δε θα ήταν εγγεγραμμένοι σε μία ξεχωριστή κατηγορία. «Σκούρτα» σημαίνει παρεπίδημοι και σε πολύ ελεύθερη μετάφραση αλλοδαποί. Αυτό το «εξ Αγράφων σκούρτα» επιβεβαιώνει, πέραν πάσης αμφιβολίας, ότι οι Αγραφιώτες, με τη συνθήκη του Πασιού, είχαν επιτύχει πλήρη ανεξαρτησία. Το δικαίωμα της ετεροδικίας που η Ελλάδα παραχώρησε στους Αμερικανούς, οι Αγραφιώτες το αρνήθηκαν στους Τούρκους 465 χρόνια νωρίτερα!...Καλύτερο σκόλο υπάρχει;

Δύο ήταν τα βασικά δυσπρόσιτα και συνεχή προβλήματα των αυτοκρατοριών στις οποίες αναφερθήκαμε, καθώς και πριν από αυτές. Το πρώτο αφορούσε στην ασφάλεια των συνόρων, στην προστασία της ακεραιότητας από ξένους επιδρομείς. Το δεύτερο αφορούσε στην προστασία από ληστές και πειρατές στο εσωτερικό, και οπωσδήποτε στην ασφαλή διακίνηση ανθρώπων και προϊόντων. Έπρεπε, επομένως, να φυλάττονται οι διαβάσεις στις διάφορες κοιλάδες, στους ανχένες, φαράγγια, γαφύρια καθώς και τα θαλάσσια περάσματα, όπως ο Κο-

ρινθιακός κόλπος, πορθμοί, συμπλέγματα νησιών, ακρωτήρια κ.λ.π. Τα σύνορα και τα θαλάσσια περάσματα ήταν, κυρίως, υπόθεση του επίσημου κράτους και των ενόπλων δυνάμεών του, ενώ οι στρατιωτικές διαβάσεις του εσωτερικού ήταν στα χέρια ενόπλων ομάδων που κατοικούσαν με τις οικογένειές τους στις ευαίσθητες περιοχές. Σε αντίλλαγμα των υπηρεσιών τους είχαν μία μικρή πάγια αντιμισθία, αλλά κυρίως είχαν διάφορα προνόμια, όπως δωρεάν κατοικία, εκτάσεις για καλλιέργεια, βοσκοτόπια και φυσικά, τα «τυχερά» τους από τις συλλήψεις ληστών, λαθρεμπόρων, λαθροκυνηγών. Αυτές οι ένοπλες δυνάμεις ήταν τελείως ανεξάρτητες μεταξύ τους. Εάν το επίσημο κράτος ανέθετε τη φύλαξη των διαβάσεων στις δικές του ένοπλες δυνάμεις, θα είχε δύο βασικά μειονεκτήματα. Πρώτον, θα χρειαζόταν πολύ μεγαλύτερα ποσά και δεύτερον η αφοσίωση των ανδρών δε θα ήταν δεδομένη σε περίπτωση σοβαρού κινδύνου, αφού δε θα αγωνίζονταν υπέρ βωμών και εστιών, δεδομένου ότι οι οικογένειές τους δεν έμεναν εκεί.

Πριν καταλήξουμε στους αρματολούς, θα πρέπει να αναφερθούμε σε προγενέστερες καταστάσεις.

Ο θεσμός του αρματολισμού δεν ήταν κάτι καινούριο το 15ο αιώνα που πρωτοεφαρμόστηκε στα Αγραφα. Το «πρωτοεφαρμόστηκε» δεχτείτε το με κάθε επιφύλαξη: ο ιστορικός Κ. Παπαρηγόπουλος (στο 12ο βιβλίο, κεφάλαιο ΣΤ, σελίδα 214, έκδοση 6η) μας πληροφορεί ότι στο τέλος του 12ου αρχές του 13ου αιώνα «εις στα όρη της αρχαίας Δολοπίας ήρχεν Αγραφιώτης τις πολέμαρχος περί του οποίου πλείοτερα δεν γνωρίζομεν» και ήταν σχεδόν ανεξάρτητος «από τις εν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίες».

Ας πάρουμε τα πράγματα με τη σειρά: Πότε εφαρμόστηκε ο θεσμός του αρματολισμού για πρώτη φορά; (Δεν αναφερόμαστε στους αρματολούς ειδικά, αλλά σε αυτό τον τρόπο φύλαξης/αστυνόμευσης των διαβάσεων). Υποθέτουμε ότι οι ρίζες του θεσμού είναι πιο γέριμες από τον Όμηρο, αφού ο ίδιος αναφέρεται σε επιδρομές πειρατών στην Αίγυπτο (Οδύσεια Ξ, 246 κ.ε.). Επίσης, ο μεγάλος λυρικός ποιητής Πίνδαρος (518-438) υμνεί τον Ιέρωνα της Σικελίας που κατατρόπωσε τους ξακουστούς Τυρρηνοί πειρατές. Κατά χρονολογική σειρά, σας παρουσιάζουμε τα εξής:

Α' ΣΥΜΜΟΡΙΑ: Οι εύποροι Αθηναίοι ήταν διαρμεμένοι σε ομάδες και κατέβαλαν έκτακτες πολεμικές εισφορές. Μ' αυτό τον τρόπο συγχρότησαν τμήματα γιατί την αντιμετώπιση έκτακτων καταστάσεων. Αυτές οι ομάδες λέγονταν «συμμορία». Συμμορία, επίσης, ήταν η κάθε μοίρα του αθηναϊκού στόλου.

Β. Εκείνοι που είχαν οργανώσει συστηματικά τον τρόπο φύλαξης των διαβάσεων φαίνεται ότι ήταν οι Μακεδόνες που στάθηκαν πρότυπο για τους Ρωμαίους.

Γ. Οι Ρωμαίοι το βοηθητικό τους στρατό που υπερασπίζονταν τα συμφέροντα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας φυλάσσοντας τις διαβάσεις, τον ονόμαζαν Foederatus (πληθυντικός Foederati) και στη συνέχεια που υιοθέτησαν το μακεδονικό σύστημα τον μετονόμασαν σε praesidia armata. Το 168 π.Χ. η Μακεδονία μοιράστηκε σε 4 τμήματα (δημοκρατίες). Κατά τον T.J.Winnifrieth, (σελ. 62, στο βιβλίο του «Οι Βλάχοι») τρεις από τις μακεδονικές δημο-

κρατίες είχαν το δικαίωμα να διατηρούν στα σύνορά τους το praesidia armata. Υποθέτουμε πως αναφέρεται στις τρεις λεγεώνες που συγκροτήθηκαν από Μακεδόνες ή V, από Αιτωλούς ή VI και από Ηπειρώτες ή VII. Λόγω της μεγάλης δαπάνης, υποθέτουμε, η ρωμαϊκή Σύγκλητος ανέθεσε τη φύλαξη των διαβάσεων σε κατοίκους των περιοχών των στρατηγικών αυτών σημείων, παραχωρώντας στους οροφύλακες δικαιώματα (του Ρωμαίου πολίτου συμπεριλαμβανομένου) και εντάσσοντάς τους στους ρωμαϊκούς κρατικούς μηχανισμούς. Απόγονοι αυτών των οροφυλάκων είναι οι βλάχοι, όπως θα δούμε στο οικείο κεφάλαιο.

Δ. Οι Βυζαντινοί που οπωσδήποτε αντιμετώπισαν τα ίδια προβλήματα και, θα λέγαμε, σε πιο κρίσιμο βαθμό, είχαν αναθέσει την αστυνόμευση στους Ακρίτες και στους Απελάτες. (η πρώτη λέξη παράγεται από το άκρος-α-ον, που σημαίνει το ευρισκόμενο στο άκρον, το έσχατον και στην προκειμένη περίπτωση το φύλακα των συνόρων. Απελάτης σημαίνει ζωοκλέφτης, αλλά και φύλακας των συνόρων στη βυζαντινή αυτοκρατορία. Περιέργως, μ' αυτόν τον όρο κάλυπταν μόνο τους ανατολικούς φρουρούς, δηλαδή τα βυζαντινοαραβικά σύνορα).

Είπαμε πιο πάνω ότι οι Βυζαντινοί ίσως αντιμετώπιζαν πιο έντονα προβλήματα και σπεύδουμε να αιτιολογήσουμε αυτήν την επισήμανση με τρία παραδείγματα:

1. Το 896 μ.Χ. η Δημητριάδα κατελήφθη από Σαρακηνούς πειρατές οι οποίοι κατέσφαξαν όλο τον πληθυσμό, ανεξαρτήτως ηλικίας! Εδώ, ίσως ταιριάζουν απόλυτα τα λόγια του Θουκυδίδη: «ουκ έχοντες πως αισχύνην τούτου του έργου, φέροντες δε τα και δόξης μάλλον» και δυστυχώς έτσι είναι. Όχι μόνο δε τρέπονταν για το έργο τους, αλλά καιμαρώναν και από πάνω! Φυσικά ο Θουκυδίδης είχε πεθάνει 1296 χρόνια πριν από το μακάβριο αυτό περιστατικό, αλλά τα λόγια του είναι σαν να γράφτηκαν για αυτό. Εξάλλου για παρόμοια περίπτωση τα είχε γράψει ο μέγας ιστορικός μας.

2. Το 904, δηλαδή μόλις 8 χρόνια μετά το θλιβερό περιστατικό που μόλις περιγράψαμε, πάλι οι Σαρακηνοί αιχμαλώτισαν 22.000 Θεσσαλονικείς!

3. Το τρίτο παράδειγμα το αντιγράφουμε από το βιβλίο του Κ. Σιμπούλου «Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα» (τόμος Α', σελίδες 94-95): «Ο Λέων Χοιροσφάκτης πρεσβευτής του Βυζαντίου στους Αραβες της Μάλτας, της Ταρσού και της Βαγδάτης, υπερηφανεύεται ότι κατόρθωσε να εξαγοράσει (επέτυχε αλλαγίον) 120.000 αιχμαλώτους που είχαν συλληφθεί κατά τις επιδρομές των πειρατών στα εδάφη της αυτοκρατορίας.

Μετά τη σύντομη αυτή παρακάμψη επανερχόμαστε στους Απελάτες, δηλαδή τους φρουρούς των βυζαντινοαραβικών συνόρων. Αξίζει να επισημανθεί στο σημείο αυτό ότι από τη λέξη απελάτης παράγεται και το «απελατικά», δηλαδή ένα σιδηρένιο αιχμηρό ρόπαλο που ήταν το κύριο όπλο των Απελατών.

Χωρίς να έχουμε κανένα ιστορικό στοιχείο, τολμούμε να υποθέσουμε ότι η φρουροί ονομάστηκαν απελάτες, επειδή οι Βυζαντινοί κάποτε όντως χρησιμοποίησαν ζωοκλέφτες για τη φρούρηση των διαβάσεων ως ανιπάλους των ληστών! Προηγήθηκε, προφανώς, μία αμνηστία, η υπόχωση για καλή αμοιβή, ίσως και ένας ειδικός σκοπός για να μην αμνησθεται κανείς την εξουσία τους και από τη μια στιγμή στην άλλη ο παράνομος του χθες σήμερα επιβάλ-

λει το νόμο! Υπάρχουν, βέβαια, αρκετά συναφή παραδείγματα μεταστάσεων. Τον Τρομερό Λιμπέρη Γερακάρη οι Τούρκοι όχι μόνο τον αποφυλάκισαν, αλλά τον αναγόρευσαν και μέτη της Μάνης. Έθεσαν στη διάθεσή του ό,τι ήθελε η καρδούλα του, αλλά στη συνέχεια ο νταής αυτός μαχαίρωνε την πατρίδα του όπου και όποτε μπορούσε. Ίσως, όμως, πείτε ότι ενώ οι απελάτες από διάβολοι μετατρέπονταν σε αγγέλους, ο Γερακάρης από διάβολο προήχθη σε Εωσφόρο. Όντως υπάρχει μεγάλη διαφορά. Θα δούμε, όμως, πιο κάτω το παράδειγμα του Π. Μεϊντάνη που από τρομερός ληστής, μεταμορφώθηκε σε χαρισματοειδή αρματολόγο των Αγράφων και του Ασπροποτάμου.

Ε. Στην εποχή της Φραγκοκρατίας από το federati και το praesidia armata μεταπήδησε στο φράγκικο armatores για να καταλήξουμε στο Ξ. armatuli των Ενετών! Να λοιπόν ποια είναι η προέλευση του όρου Αρματολοί. Πολλοί συμπατριώτες μας παράγουν τη λέξη από το αρματοώνω και για να μην τεθεί εν αμφιβόλω η ορθοδοξία τους το γράφουν με ωμέγα...Αρματολοί. Δυστυχώς, η ετυμολογία τους είναι μάλλον αμαρτωλή.

Μετά από όλα όσα διαβάσατε, ίσως διερωτηθείτε: έγιναν τόσα και τόσα με στόχο την εξουδετέρωση της ληστείας; Έλληνες - Ρωμαίοι - Φράγκοι - Τούρκοι συνεργάστηκαν σαν αγαπημένα αδερφάκια κατά του κοινού εχθρού. Πέτυχαν στο στόχο τους;

Ακούστε αυτή την αλληγορική διήγηση:

Κάποτε η Ληστεία ερωτεύθηκε τη δίδυμη αδερφή της την Οπλοφορία (σιδηροφορία ήταν το αρχαιοελληνικό της όνομα). Τρελές από έρωτα τέλεσαν τους γάμους τους μέσα σε ένα σπήλαιο λιμνών. Από τις δύο λεστιάουσες γεννήθηκε ένα τέρας που το είπαν Λερναία Ύδρα. Μ' αυτήν πάλεψαν για αιώνες των Αθηναίων ΣΥΜΜΟΙΟΙ, τα PRAESIDIA ARMATA, οι FEDERATI, οι ARMATULI και, τέλος, οι ΑΡΜΑΤΟΛΟΙ. Τα κεφάλια της Λερναίας Ύδρας περιορίστηκαν στις μεγαλουπόλεις, αλλά συνεχίζουν να φθίζουν και να διαφθείρουν την ανθρωπότητα, με το λαθρεμπόριο, με τα ναρκωτικά, με τα διαπλεκόμενα, με το εμπόριο λευκής και μαύρης σαρκός, με... Γιατί πολλοί από αυτούς που σήμερα τους διώκουν δεν είναι αρματολοί... αλλά... αμαρτωλοί...

Έχοντας γνωρίσει όλους τους προγόνους του αρματολισμού, θα παρακολουθήσουμε στη συνέχεια το ιστορικό του πιο μεγάλου, ενδόξου και παραγωγικού αρματολικού, παρουσιάζοντας τα ιστορικά ντοκουμέντα με χρονολογική σειρά.

ΤΟ ΑΡΜΑΤΟΛΙΚΟ ΤΩΝ ΑΓΡΑΦΩΝ

«Εις τα όρη της αρχαίας Δολοπίας ήρχεν Αγραφιότης τις πολέμαρχος περί του οποίου πλειότερα δεν γνωρίζομε». Αυτά τα λόγια είναι του ιστορικού Κ. Παπαρηγόπουλου, όπως αναφέραμε πριν λίγο. Πολέμαρχος, βέβαια, καπετάνιος και αρματολόγος είναι λέξεις συνώνυμες. Το γεγονός ότι τα Αγραφα διέθεταν καπετάνιο, ανεξάρτητο «από της εν Κωνσταντινούπολι μοναρχίας» κατά το 1190-1210 ενισχύει όσα αναφέραμε στο κεφάλαιο «Ο Χριστιανισμός

στα Άγραφα» ότι δηλαδή: «Τα χρόνια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας τα Άγραφα ενεργούσαν ως ανεξάρτητο αναγνωρισμένο κράτος από τον αυτοκράτορα». Στο ίδιο κεφάλαιο αναφέρεται ότι οι Έξαρχοι που εστάλησαν στα Άγραφα από τον Κωνσταντίνο τον Κοπρώνιμο για να πιστοποιήσουν ότι η εντολή του αυτοκράτορος περί απομακρύνσεως των εικόνων είχε εκτελεσθεί, εσφάγησαν όλοι. Όσο και αν ήταν βάρβαρη αυτή η πράξη των Αγραφιωτών, καταδεικνύει ότι δεν αναγνώριζαν τον αυτοκράτορα. Προσοχή! Δεν αναφερόμαστε στο 12ο αιώνα όπως πριν λίγο, αλλά στον 8ο!

Πότε με τον άλαφα τρόπο και πότε με τον βήτα οι Αγραφιώτες πέτυχαν να συνυπάρξουν ειρηνικά με το Βυζάντιο, κρατώντας με πείσμα την ανεξαρτησία τους. Από τα μέσα του 14ου αιώνας το Θεσσαλικό τοπίο παρουσίασε μεγάλες αλλαγές και οι νέες ιστορικές συνθήκες έφεραν αστάθεια. Η Θεσσαλία μετατράπηκε σε γήπεδο στο οποίο οι αγώνες μεταξύ Ελλήνων – Τούρκων – Σέρβων – Αλβανών έδιναν και έπαιρναν. Η κατάκτηση της Θεσσαλίας που άρχισε 91 χρόνια πριν από την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως ολοκληρώθηκε το 1422. Για 91 χρόνια ο κοσμάκης υπέμενε σε τέτοιο βαθμό, που ο κατακτητής έμοιαζε με ευεργέτη εκείνη τη στιγμή, όσο οξείμωρο και αν φαίνεται αυτό.

Ο Τουραχάν που επί Μουράτ Β' ανακατέλαβε τη Θεσσαλία το 1422, ήθελε και τα Άγραφα δικά του, αλλά ούτε αυτός το κατόρθωσε. Έφτασε μέχρι το Νεοχώρι στο υψίπεδο της Νεβρουπόλεως, και από την αντίσταση που συνάντησε κατάλαβε γιατί οι Βυζαντινοί είχαν παραχωρήσει αυτονομία στους Αγραφιώτες! Ως συνετός στρατηγός που ήταν εισιγήθηκε στο Μουράτ Β' να αναγνωριστούν τα δικαιώματα των Αγραφιωτών επί βυζαντινής αυτοκρατορίας, και έτσι προέκυψε η συνθήκη του Ταμασίου. Συνεπώς, η αυτονομία που υπήρχε τον 8ο αιώνα (επί Κωνσταντίνου του Κοπρώνιμου), επιβεβαιώνεται με τις διαπιστώσεις του Κώστα Παπαρηγοπούλου που αναφέρονται στο τέλος του 12ου αιώνας, και επισημοποιείται το 1525 με τη Συνθήκη του Ταμασίου. Άρα οι Αγραφιώτες που πολέμησαν τον Τουραχάν στο Νεοχώρι μεταιώνοντας τα σχέδια για κατάκτηση των Αγράφων, ήταν άνδρες που ανήκαν στο αρματολίκι στον Αγράφων. Αυτό ήταν το πρώτο αρματολίκι στον ελληνικό χώρο. Κρίμα που δε γνωρίζουμε το όνομα του πρώτου αρματολόρχη! (Ο Τουραχάν παρέκαμψε τα Άγραφα, και συνέχισε για την κατάκτηση της Αλβανίας.)

Η 10η Μαΐου 1525 είναι μία ιστορική ημερομηνία όχι μόνο διότι την ημέρα εκείνη υπεγράφη η Συνθήκη του Ταμασίου, αλλά επειδή με τη συνθήκη αυτή η οθωμανική αυτοκρατορία αναγνώρισε το αρματολίκι των Αγράφων και το δικαίωμα των κατοίκων στην οπλοφορία. Αυτή η από αρχαιότατων χρόνων συνήθεια, της οπλοφορίας, έπαξε ρόλο ευεργετικό και αποτελεσματικό στο φρόνημα των κατοίκων, όπως συνέβη και με τη μάχη της Κρήτης κατά Β' Πόλεμο. Σήμερα, πάντως, οι Αγραφιώτες έχουν περιορίσει κατά πολύ αυτή την πανάρχαια παράδοση σε αντίθεση με τους φίλους μας στη Μεγαλόνησο που επιμένουν με πείσμα στα δικαιώματά τους. Από προσωπική έρευνα (με 45μηνη παραμονή στην Κρήτη και εκατοντάδες φίλους «μπιστικούς») προκύπτει ότι σήμερα στα Άγραφα οπλοφορούν ελάχιστοι, ενώ στην Κρήτη κάμποσοι. Αν αναφερθούμε στην κατοχή όπλων στο αυτοκίνητο ή στην κατοικία, τότε στους δέκα άνδρες

άνω των 50 ετών αντιστοιχούν επτά όπλα στα Άγραφα και δεκαεπτά στην Κρήτη.

Επισημαίνουμε ότι τα επίσημα γενέθλια του πρώτου αρματολικιού φέρουν ημερομηνία 10 Μαΐου 1525 ως προς την αναγνώρισή του από τους Τούρκους με αυτό το όνομα. Ο ίδιος θεσμός, πάντως, προϋπήρχε, χωρίς να γνωρίζουμε από πότε, και χωρίς να έχει επιζηήσει η προγενέστερη ημερομηνία.

Από το βιβλίο του Κώστα Γ. Στασινού «Το Αθαμάνιο των Τζουμέρκων» (σελίδα 50) μεταφέρω τα εξής: «Από την εποχή του αυτοκράτορα Ηρακλείου (610-640 μ.Χ.) η Βυζαντινή αυτοκρατορία είναι διακεκομμένη διοικητικά σε θέματα. Σε ορισμένες ορεινές και απόμακρες περιοχές που θεωρούνται επίκαιρες, αναγνωρίζονται ατα αρματολίκια, όπως το αρματολίκι των Τζουμέρκων και του Μαλακασίου».

Πριν προχωρήσουμε περαιτέρω, καλό είναι να γνωρίσουμε το θεσμό του αρματολικιού, τη δομή του, την ιεραρχία, τους πόρους, κ.λ.π. Πρώτα απ' όλα πρέπει να διευκρινίσουμε ότι όρος «αρματολίκι» απαντάται μόνο κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας και σημαίνει περιοχή της ηπειρωτικής Ελλάδος μέσα στην οποία η ασφάλεια ανατίθεται σε αρματολούς. Πιο συγκεκριμένα και εν συντομία οι αρματολοί ήταν μάχιμη ομάδα, αποτελούνταν από Έλληνες και συντηρούνταν από Έλληνες. Αποστολή των αρματολών ήταν μαζί με την τήρηση της τάξης που ήδη αναφέραμε, η περιστολή της ληστείας. Στην ηπειρωτική Ελλάδα λειτουργούσαν δεκαεπτά αρματολίκια. Ήταν τελείως ανεξάρτητα μεταξύ τους. Στην ιεραρχία πρώτος ήταν ο αρματολόρχης – γνωστός ως καπετάνιος – και δεύτερος, δηλαδή βοηθός/υπασπιστής, ήταν το πρωτοπαλίκαρο. Όλοι οι άλλοι, χωρίς καμιά διάκριση μεταξύ τους, λέγονταν παλικάρια.

Η επιλογή/διορισμός του καπετάνιου ανήκε στην αρμοδιότητα των δημογερόντων. Έδρα και για αυτούς και για τον καπετάνιο ήταν το Νεοχώρι. Αυτό, όπως φαίνεται, ίσχυε αιώνες πριν το 1525 που ρητά αναφέρεται στη γνωστή μας συνθήκη. Επειδή στο αρχικό κείμενο το όνομα του χωριού συνοδεύεται από την τουρκική λέξη «κασαμπά», πολλοί συγγραφείς το εξέλαβαν ως την τουρκική ονομασία του Νεοχωρίου. Αυτό είναι λάθος! Κασαμπά στην τουρκική σημαίνει «κόμη»! Έτσι είχαν τα πράγματα για σχεδόν 300 χρόνια. Όμως, μετά το θάνατο του Κατσαντώνη το 1809, ο Κοτσάμπασης της Ρεντίνας Τσολλάκογλου, εκμεταλλευόμενος τη δύναμή του και τις φιλικές σχέσεις με τον Αλή Πασά, μερίμνησε να μεταφερθεί η έδρα στη Ρεντίνα, δηλαδή στο χωριό του. Πάντως, θα ήταν υπερβολή αν μιλούσαμε για ανεξαρτησία των Αγράφων μετά το θάνατο του Κατσαντώνη! Οι αρματολόρχες Κοντογιάννης και Ράγκος στην ουσία ήταν υπάλληλοι του Αλή. Ο Λεπενιώτης, που δεν είχε πάρε το μήνυμα, χάθηκε «τυχαίως» σε απόχημα που συνέλαβε ο Αλή Πασάς, οργάνωσε ο κοτσάμπασης της Φουρνάς Γιαννάκης Κοτσάκης, και έφερε εις πέρας ο δολοφόνος Νίκος Θέος!

Η επιλογή των αρματολαρχών στα εκτός Αγράφων αρματολίκια ήταν αρμοδιότητα των κατακτητών, η δε διαδικασία του διορισμού των προσλάμβανε και τελετουργικό χαρακτήρα. Οι Τούρκοι καλούσαν τους κοτσάμπασηδες της περιοχής στο δικαστήριο, και παρουσία του Κατή (δικαστή) και του Μουσελίνη (διοικητού της περιοχής) καλούσαν τον υποψήφιο καπετάνιο. Σε πολλές περιπτώσεις ο υποψήφιος ήταν ληστής ή εγκληματίας! Ας μην ξεχνούμε ότι

το μεγαλύτερο απόβρασμα του 17ου αιώνας, δηλαδή το Λιμπεράκη Γερακάκη, τον «στέφαν» μπέη της Μάνης! Τα προηγηθέντα ανομήματα τελικά, ήταν ως μη γενόμενα, αφού οι αρχές απομάκρυναν κάθε ηθικό ρυπό δια της αμνηστίας, και έχοντας μ' αυτό τον τρόπο, προκαλέσει «αμνησία» τον πρότερο ανέντιμο βίου, καλούσαν τον υποψήφιο στην αίθουσα. Αυτός που εισερχόμενος δήλωνε υποταγή (κοινώς προσκυνούσε) και παραλάμβεν το «μυρασιαλέ», ο εστί μεθερμηνευόμενον το διορισμό του. Από τη στιγμή αυτή και ύστερα ήταν δικός τους και επώνυμος. Μπέηδες – αγάδες, κοσσιμπάσηδες και κάτι Μάρτηδες που δε λείπουν ποτέ από τη σαρακοστή, τον καλοπιάνανε για να τους βάλει με την πρώτη στον προθάλαμο των «τυχερών»! Ας μην ξεχνούμε ότι το αξίωμά του ήταν από τα πιο σπουδαία και ότι εκτός από την αίγλη και τις τιμές, είχε έναν καλό λουφέ (μισθό) και πολλά άλλα τυχερά και «άτυχα». Μέσα σε αυτό το εορταστικό κλίμα έφτανε και η αποθέωση, η στιγμή που θα ζήλευε και η Βικτωρία της Αγγλίας! Η ώρα της στέψης ήταν το κάτι άλλο! Δεν ακουγόταν ούτε ανάσα! Αντί για στεμμά, όμως, οι αρχές προσέφεραν στον κάθε αρματολόχο μία κάππα. Ο Μεγαλόσταυρος του Σωτήρος ωχριά μπροστά σε αυτή την κάππα! Αυτή αποτελούσε την αδιαμφισβήτητη επισφράγιση της ανόδου στα ύψατα αξιώματα! Τί αξία είχε ο διορισμός που χάριζε σε ένα τσεπάνι. Και στο τραπέζι να τον άπλωνε τι θα καταλάβαινε; Πόσοι γνώριζαν ανάγνωση;

Πιο πάνω αναφέραμε ότι στο αρματολίκι των Αγράφων η επιλογή και ο διορισμός των αρματολαρχών γινόταν από το Συμβούλιο της Ομοσπονδίας. Τα δώδεκα Πρωτάτα (πρωτάτα έλεγαν τους δήμους) αποτελούσαν ομοσπονδία. Προσέξτε:

1. Δώδεκα ήταν τα πρωτάτα όταν υπεγράφη η Συνθήκη του Ταμαιοίου.
2. Δώδεκα ήταν το 1750: «που έβαλαν βουλή να κόψουν τον Παλιόπουλο το δόλιο το Γιαννάκη). (Ο Γιαννάκης Παλιόπουλος υπήρξε για λίγο αρματολόχος Αγράφων και η εκτέλεσή του έγινε με βουλή (απόφαση) της αγραμώτικης ομοσπονδίας στο Νεοχώρι στις 23 Φεβρουαρίου 1750). Η πληροφορία προέρχεται από ενθύμηση στον «Απόστολο» της Ιεράς Μονής Σπηλιάς. Βρίσκεται ανάμεσα στα χωριά Κουμπουριανά – Λεοντίο – Σταφανιάδα. (Από το βιβλίο «Το Λιάσκοβο» του Χρήστου Β. Γκέζου, σελίδα 236).

3. Δώδεκα ήταν κατά τον αδιάφυστο ιστορικό μας, το δημοτικό τραγούδι: «Πάλε καλαίς αντάμωσας, πάλε να ανταμωθούμε, στην Παναγιά στην εκκλησία, πίσω στον άγιο δήμα. Εκεί έχουν οι κλέφτας μάζωξη, τα δώδεκα πρωτάτα». (μάζωξη=συνέλευση)

4. Δώδεκα ήταν οι δήμοι (τα πρωτάτα) μετά το 1881.

Αγραίων, Γόμφων, Κτιμενίων
Αγράφων, Δολοπάν, Μενελαΐδος
Απεραντίων, Ιθώμης, Νεβροπόλεως Αγράφων
Αργιθέας, Ιτάμου, Ταμαιοίου

Σε σχέση με τα αρματολίκια ίσως έχετε συναντήσει τη λέξη «κόλι» (πλ. κόλια). Για ταχύτερη και πιο αποτελεσματική αστυνόμευση είχαν διαρέσει τα αρματολίκια σε μικρότερες περιφέρειες τις οποίες ονόμασαν κόλια, κάτι αντίστοιχο με τους αστυνομικούς σταθμούς. Σε κάθε κόλι έμενε και υπηρετούσε ένας «μικρός» καπετάνιος με τους άντρες του. Έτσι αντί να μέ-

νει στο Νεοχώρι ο αρματολόχος με ολόκληρη τη δύναμη (κατά κανόνα ήταν 200 άνδρες) μούραζε τους άνδρες του σε 5 κόλια των Αγράφων, και η επέμβαση ήταν αμειώτερη. Ο Αλή που επισκέφτηκε την περιοχή λίγο μετά το 1805, καταγράφει αυτά τα κόλια: Κούτσουρου, Νεβροπόλης, Ορτά (Πετρίλου), Ρεντίνιας και Σιάμι (Φαναρίου).

Να σημειώσουμε, επίσης, ότι οι αρματολοί ενός αρματολικιού δεν ήταν ό,τι άντρες ενός λόχου σήμερα, π.χ. Καθόλου, μάλιστα! Ήταν μία μεγάλη και συμπαγής οικογένεια, όχι μόνον επειδή τους έδενε στενή φιλία, αλλά ήταν και στενοί συγγενείς μεταξύ τους. Πριν πεθάνει ο Λιβίνης, στο τέλος του 17ου αιώνας, είπε: «σ' εσένα, Μήτρο μου γαμπρέ, Σταθούλα ψυχογιέ μου». Ο Στουρνάρης που πέθανε το 1710 είπε: «Έλα Φουτούλη αδερφέ και πρωτοπαλικάρι». Και τέλος «σαράντα κλέφτες ήμασταν, όλοι αδερφοξαδέρφια».

Προφανώς, οι κίνδυνοι ήταν συνεχείς. Η ζωή του ενός κρέμονταν από τα χέρια του άλλου, από την αγάπη, την ευσυνειδησία, την υπευθυνότητα και το φιλότιμο των συναδέλφων. Η ευγενής άμιλλα είχε ξεπεράσει αυτή των ελάτων.

Οι αρματολοί και οι κλέφτες ζούσαν παρέα με το θάνατο και ο χάρος δεν τους φόβιζε. Έτρεμαν, όμως, στην ιδέα ότι θα μπορούσε να πέσει το κεφάλι τους στα χέρια του εχθρού. Όποτε υπήρχε τέτοιος κίνδυνος, ικέτευαν γοερά τον πλησιέστερο συγγενή ή τον καλύτερο φίλο να τους πάρει το κεφάλι για να αποφύγουν την ατιμώση. Ποιος μπορεί να μας περιγράψει τέτοιες στιγμές καλύτερα από μεγάλο μας «στορικό» το δημοτικό τραγούδι;

Σαν δέντρον εργαίσθηκε, σαν κυπαρίσι πέφτει,
Ψηλή φωνούλα έβαλε, σαν παλληγάρι όπου ήταν,
Που είσαι, καλέ μου αδερφέ και πολυλαγαπημένε;
Γύρισε πίσω, πάρε μου το κεφάλι,

Να μην το παρ' η Παγασιά, και ο Ισούφ αράτης
Και μου το πάει στα Γιάννενα τ' Αλή πασά του σκύλου

Μεγάλη, επίσης, ήταν η ταπεινώση, όταν τα άρματα ενός αγωνιστού κατέληγαν σε εχθρικά χέρια. Είναι πολλές οι περιπτώσεις όπου γνωστοί κλέφτες και αρματολοί έθαψαν τα άρματά τους στο άγιο βήμα της εκκλησίας με τη ρητή εντολή να δοθούν στο γιο τους μόλις πατούσε τα 19!

Είναι προφανές ότι οι αρματολοί στα Άγραφα έπαζαν το ρόλο που σήμερα αντιστοιχεί στα Υπουργεία Εθνικής Αμύνης και Δημοσίας Τάξεως. Στα άλλα αρματολίκια όμως που δεν ήταν αυτοδιοικούμενα, ποιος ήταν ο ρόλος των αρματολών; Όλα τα αρματολίκια, θα λέγαμε, εξελίχθηκαν σε πολιτικοδικαστικό θεσμό πολύ μεγάλης σημασίας. Αναμφιβόλως αποτέλεσαν το πρόπλασμα μίας ιδέας αυτονομίας και μίας ακτίνας φωτός προς την έξοδο. Ας το δούμε λίγο μέσω της ανθρώπινης ψυχής. Είναι άλλο να σου απαγορεύει την είσοδο στο ύλσος ένας φρουρός της Γκεστάπο με ένα παγωμένο «verbotten», και άλλο να σου λέει ένας Έλληνας αστυφύλακας «δεν επιτρέπεται η είσοδος». Και μόνη της η θέα ενός συμπατριώτη στην αποστολή της αστυνόμευσης, δημιουργούσε μία ελπίδα, ή, αν προτιμάτε, ενίσχυε την υπομονή των υποδούλων. Το συναίσθημα έπαιζε ρόλο ευεργετικό. Βέβαια δεν παραβλέπουμε και τη συ-

μπεριφορά ορισμένων συμπατριωτών που ξεπερνούσαν τους κατακτητές σε σκληρότητα. Αυτά, δυστυχώς, δε λείπουν ποτέ και σε κανένα λαό! Από το δημοτικό τραγούδι που ακολουθεί πληροφοροορύμαστε τι έπαθε ένας παπάς την Πελοπόννησο:

Τ' εν' το κακό που γίνεται τούτο το καλοκαίρι;
Μας κλαίνονται τρία χωριά, τρία κεφαλοχώρια.
Μας κλαίεται κ' ένας παπάς από τον Άγιο Πέτρο.
Τι τώκανα του κερατά, και κλαίτε απ' εμένα;
Μήνα τα βόδια τ'έσφαξα, μήνα τα πρόβατά του;
Τη μία του νύφη φίλησα, τες δύο του θυγατέρες
Το 'να παιδί του σκότωσα, τ' άλλο το πήρα σκλάβο,
Και πεντακόσια δυο φλωριά εξαγορά του πήρα.
Όλα λουφέ τα μοίρασα, λουφέ στα παλληγάρια.
Κι ατός μου δεν εκράτησα τίποτα για εμένα.

Βέβαια, μέσα από την υπερβολικά σκληρή συμπεριφορά του περιβόητου Ζαχαριά προς τον παπά ο λαός ίσως ήθελε να αποθησαυρίσει και ορισμένες ιστορικές αλήθειες, όπως ήταν η αντιπάθεια των κλεφτών/αρματολών προς τους κληρογέροντες, και καμιά φορά, προς τους παπάδες. Το δεύτερο συνέβαινε σπάνια, και μόνο εφόσον ο παπάς ήταν ένας από τους προύχοντες και πλουσίους. Κατά κανόνα οι παπάδες έβραζαν μαζί με το λαό στο καζάνι της μιζέριας και της κακομοιριάς. Ήταν και αυτοί θύματα του κατακτητού που τους έφθειρε ρουφώντας το αίμα τους, μαζί με τις φθείρες που κυκλοφορούσαν πάνω τους!.

Πολλές φορές, θέλετε από επιπολασιότητα, θέλετε από οκηνορία ή έλλειψη φαντασίας, αναζητούμε κάτι στην επιφάνεια λες και δε γνωρίζουμε ότι η Τροία και όλα τα διαμάντια βρέθηκαν κάτω από αυτήν. Οι κλέφτες και οι αρματολοί είναι οι πιο κοντινοί μας πρόγονοι και ευεργέτες. Δεν αξίζει να τους γνωρίσουμε με περισσότερη κατανόηση και αγάπη; Βέβαια η εκκλησία ήταν ανασταλτικός παράγων σε κάθε αντίσταση κατά του κατακτητή! «Ο Θεός μας έστειλε αυτή την αήττητη βασιλεία και πρέπει να είμαστε ευχαριστημένοι», έλεγαν οι δεσποτάδες. Επηρεασμένοι από παρόμοια κηρύγματα, η μάνα συμβούλευε το γιο της:

«Βασίλη κάτσε φρόνιμα να γίνεις νοικοκύρης...»

Άλλα όμως είχε στο νου του ο Βασίλης:

«Μάνα, σου λέω δεν μπορώ τους Τούρκους να δουλεύω.

Δεν ημπορώ, δεν δύναμαι, εμάλλιασ' η καρδιά μου,

θα πάρω το ντουφέκι μου, να πάω να γίνω κλέφτης».

Ο νέος γνώριζε ότι εκεί που πήγαινε θα αντιμετώπιζε αντιξοότητες, και ότι θα είχε «με τα θεριά κουβέντα», αλλά ήταν αποφασισμένος, και ζήτησε την ευχή της μάνας:

«Θα φύγω μάνα, και μην κλαις, μον δος μου την ευχή σου».

Ζήτησε και άλλη μία χάρη:

«Και φύτεψε τριανταφυλλιά και μαύρο καροφυλλί...

Και αν έλθει μέρα θλιβερή, μέρα φαρμακωμένη,

Και μαραθούν τα δυο μαζί και πέσουν τα λουλούδια

Τότε και εγώ θα λαβουθώ, τα μαύρα να φορέσεις».

Έχει σημασία να ακούσετε το τέλος που είχαν μάνα, γιος και λουλούδια:

«Με μιας αστράφτι και βροντά και γίνεται σκοτάδι,
Το καροφυλλί εστέναξε, τριανταφυλλιά δακρύνει,
Με μιας ξεράθηκαν τα δυο, κ' έπεσαν τα λουλούδια
Μαζί μ' αυτά σωριάστηκε κ' η δόλια του ημανούλα.»

Δακρύνω και δε σας το κρύβω. Δεν κλαίω μόνο από τη συγκίνηση μ' αυτά τα λόγια που αργίζουν πέτρες, αλλά και από ντροπή, επειδή κάποιοι σημερινοί συμπατριώτες μας, σ' αυτό το αριστούργημα λογοτεχνίας αναπαράτασσονται με άναρθρες κραυγές λογοπορνείας! «Μείνε μαζί μου έγκυος, είμαι πολύ φερέγγυος»!

Ας γνωρίσουμε λίγο καλύτερα τους ήρωές μας. Δεν αναφερόμαστε μόνο στους Αγραφιώτες, αφού όλοι ίδιοι ήταν. Τους δίνουμε το λόγο, ξεκινώντας από τους καπετάνιους.

Βουνά μου απ' τ' ασπροπόταμο με τα πολλά τα χιόνια,

Τα χιόνια μη τα λειώσετε όσο ν' αλθούν και τ' άλλα,

Τ' εν' ο Στουρνάρης άρρωστος βαριά για ν' αποθάνη,

Και τους ιατρούς εκάλεσε να τον αποφασίσουν,

Κι από τα παλληγάρια του εκάλεσε τον πρώτον

«Έλα, Φοντύλη αδελφέ και πρωτοπαλληγάρι,

Έλα κάθου στα γόνατα, έλα κάθου σιμά μου

Σ' αφήνω διάτα το παιδί, το μικροχάιδεμένο,

Τ' είναι μικρό και ανήξερο, π' άρματα δε γνωρίζει

Να μ' έχης έννοια τα χωριά και το καπετανλίκι.

Γέροντες θέλουν χαϊδεμα, κ' αγάδες θέλουν άσπρα,

Κι ο καπετάνιος δόκιμος για να τους κυβερνήσει.

Αυτές είναι οι προτεραιότητες για τον ετοιμοθάνατο αρματολόρχη:

1. Η παράδοση της εξουσίας στο Φοντύλη, το πρωτοπαλληγάρο.
2. Να μου προσέχεις το παιδί γιατί είναι μικρό, ανεκπαίδευτο και δεν ξέρει από όπλα
3. Να μ' έχης έννοια τα χωριά, που θα πει «κάν' το για μένα»! Αυτό φανερώνει μια πηγαία αγάπη για τους ανθρώπους που αφήνει πίσω του.
4. Ακόμα να προσέχεις, λέει στο διάδοχο του:
 - α) το καπετανλίκι: δηλαδή να διοικεί σωστά
 - β) τους γέροντες: θέλουν χαϊδεμα, του λέει να τους κλοπιάνεις, χρειάζονται περιθαλψη
 - γ) πρόσεχε και τους αγάδες. Το δικό τους ηρεμιστικό είναι τα χρήματα
5. Για να γίνουν όλα αυτά χρειάζεται ο καπετάνιος να είναι δόκιμος, που θα πει:

Κοινός αποδεκτός, δοκιμασμένος, γνήσιος και αξιόλογος.
 (Ο Στουρνάρης, στον οποίο αναφέρεται το παραπάνω δημοτικό τραγούδι, πέθανε κατά το τέλος της πρώτης δεκαετίας του 18ου αιώνας)
 Συνεχίζουμε με το Λιβίνη, αρματολό του Καρπενησίου από το τέλος του 17ου αιώνας:
 Σε εσένα Μήτρο μου γαμπρέ, Σταθούλα ψυχογιέ μου,
 Αφήνω τη γυναίκα μου, το δόλιο μου το Γιώργη,
 Που ν' να μικρός για φαμελιά, κι απ' άρματα δεν ξέρει,
 Και 'σα διαβή τα δεκαεννιά και γένη παλληγιάρι,
 Ελάτε να ξεθάψετε τα δόλιθα τ' άρματά μου,
 Που τα 'χωσα στην εκκλησιά, μέσα στο άγιο βήμα,
 Να μη τα πάρουν τα σκυλιά κι ο Τουρκο-Κωνσταντάκης.

Πάλι ο ετομοθάνατος καπετάνιος καλεί κοντά του το πρωτοπαλικάρο για να γίνει η μεταβίβαση της εξουσίας. Αυτή τη φορά ο διάδοχος είναι γαμπρός του καπετάνιου. Το ποίον του προεστού του Καρπενησίου Κωνσταντάκη μας αποκαλύπτει ο τελευταίος στίχος με τον επιθετικό προσδιορισμό «Τουρκο»! Και σε αυτή την περίπτωση επιβεβαιώνεται η παράδοση τόσον ως προς τα άρματα του καπετάνιου, όσον και προς τους συγγενικούς δεσμούς ανάμεσα στους αρματολούς. Το πρωτοπαλληγάρο, ο Σταθούλας, ήταν γαμπρός του Λιβίνη.

Θα ολοκληρώσουμε τις έμμετρες συγνήσεις με το άσμα «Ο τάφος του Δήμιου». Πρόκειται για αριστούργημα που οπωσδήποτε θα άξιζε πρώτο βραβείο λογοτεχνίας.

Ο ήλιος εβασίλευε κι ο Δήμιος διατάζει
 Σύρτε παιδιά μου, στο νερό, ψομί να φατ' απόψε
 Και συ, Λαμπράκη μ' ανειψιέ, καθού εδώ κοντά μου,
 Να, τ' άρματά μου φόρεσε, να είσαι καπετάνιος,
 Και σεις, παιδιά μου, πάρετε το έρημο σπαθί μου,
 Πράσινα κόψετε κλαδιά, στρώστε μου να καθίσω,
 και φέрте τον πνευματικό να μ' εξολομολογήσει
 Μα του ειτώ τα κριματά όσα 'χω κωμωμένα,
 Τριάντα χρόν' αρματολός κ' είκοσι 'χω κλέφτης,
 Και τώρα μ' ήρθε θάνατος και θέλω ν' απεθάνω
 Κάμετε το βιβούρι μου πλατύ, ψηλό να γένη
 Να στεκ' ορθός να πολεμώ και δίπλα να γεμίζω
 Κι από το μέρος το δεξί αφήστε παραθύρι,
 Τα χελιδόνια να 'ρχονται την άνοιξη να φέρουν,
 Και τ' αηδόνια τον καλό Μάη να με μαθαίνουν.

Αυτή ήταν η ποιότητα των αρματολών! Τέτοιους προγόνους είχαμε! Δεν τους αρκούσε ο αγώνας μιας ζωής και ήθελαν να τον συνεχίσουν και μετά θάνατον! Γι' αυτό παράγγειλε ο Δήμιος να φτιάξουν τον τάφο του έτσι, ώστε «να στέκω ορθός να πολεμώ και δίπλα να γεμίζω».

Θεούλη μου! Πώς από τέτοιους προγόνους προέκυψαν απόγονοι που για ν' αποφύγουν τη στρατιωτική τους θητεία μετέρχονται μέσα και μεθόδους που εξευτελίζουν κάθε έννοια αξιοπρέπειας; Πώς γίνεται ακόμα και βουλευτές να μην έχουν ακούσει ποτέ τη σάλπιγγα να τους καλεί: «Φαντάρε πού πας, φαντάρε πού πας, πάρε την καρβάνα σου και έλα να φας».

Για να απομακρυνθεί η αλγεινή εικόνα που μας άφησαν αυτοί οι κρότωνες (κοινός τιμπούρια) αξ' αναφορτίσουμε τα ψυχικά μας αποθέματα κοντά στο Δήμο:

«κι από το μέρος το δεξί αφήστε παραθύρι,
 Τα χελιδόνια να 'ρχονται την άνοιξη να φέρουν,
 και τ' αηδόνια τον καλό Μάη να με μαθαίνουν.»

Τελικά ποιος ήταν αυτός ο σπουδαίος καπετάνιος με τις τόσες ευαισθησίες και τη χρηστή καρδιά; Θα τον συναντήσουμε πιο κάτω.

Με την ελπίδα ότι σχηματίσαμε μία σφαιρική ιδέα της γενέσεως του θεσμού των αρματολών, των λόγων που επέβαλαν τη δημιουργία του, της δομής και της αποστολής του, θα συνεχίσουμε με μία σύντομη αναδρομή, κατά χρονολογική σειρά, με τα ονόματα των πλέον γνωστών αρματολών και κλεφτών. Ας μη λησμονούμε ότι, αναλόγως των περιστάσεων, τα ίδια πρόσωπα άλλαξαν ρόλους μερικές φορές.

Για την περίοδο από τον 8ο μέχρι τον 16ο αιώνα, δηλαδή για πάνω από 800 χρόνια, παρά τη βεβαιότητα ότι λειτουργούσε αρματολία, στα Άγραφα, δεν έχουμε κανένα όνομα αρματολάτρη. Για να τολμιούν οι Αγραφαίωτες να εκτελούν τους εξάρχους του βυζαντινού αυτοκράτορα ατιμωρητί, όπως έπραξαν τον 8ο αιώνα, για να υποχρεώνουν δύο αυτοκρατορίες – τη Βυζαντινή και την οθωμανική – να αναγνωρίζουν την αυτονομία τους, συμπεραίνουμε ότι η Πολιτεία τους διέθετε αξιόλογες ένοπλες δυνάμεις.

Μετά το πρώτο ήμισυ του 16ου αιώνας έχουμε τα πρώτα ονόματα αρματολαρχών στα Άγραφα. Πρόκειται για τους: **Μικρό Χορμόπουλο**, Λιβίνη και Μειντάνη. Ο Λιβίνης, που τόσο δοξάστηκε με τη νικηφόρο μάχη που έδωσε κατά των Τούρκων στη Γόλιανη των νοτίων Αγράφων το 1684, φέρεται γενικά ως το πρώτο γνωστό όνομα. Ένα γεγονός, όμως, μας κάνει να αμφισβητήσουμε τη σειρά αυτή. Είναι καταγεγραμμένο ότι το Μικρό Χορμόπουλο με τα παλληγάρια του πολέμησε τους Τούρκους στο Χάντακα (Ηράκλειο) που έπεσε στα χέρια των Οθωμανών το 1669. Και αν ακόμα υποθέσουμε ότι πήγε στην Κρήτη μόνο λίγες μέρες πριν από την προδοσία και κατάληψη του Χάντακος, το γεγονός παραμένει ότι ήταν καπετάνιος το 1669. Αυτός είναι ο λόγος που τον προτάσσουμε.

2. Λιβίνης: Ανάμεσα στο 1669 και στο 18684, κατά τα ανωτέρω, έγινε η αλλαγή φρουράς στην κορυφή της ιεραρχίας των αρματολών, και ο Λιβίνης είναι ο δεύτερος γνωστός καπετάνιος στο αρματολία των Αγράφων. Κατά τη δεκαετία του 1680 μαντόταν ο ενετοτουρκικός πόλεμος γι' αυτό οι αντιμαχόμενοι έταζαν στους Έλληνες λαγούς με πετραχήλια. Η σπουδαία νίκη του Λιβίνη το 1684 στη Γόλιανη συνδέεται άμεσα μ' αυτόν τον πόλεμο.

3. Μειντάνης: Παρέλαβε το αρματολία κατά το 1690. Μέχρι το 1714, που δολοφονήθηκε μέσα σε σπηλιά στο Μυρόφυλλο Τριγάλων, στ' Άγραφα και στο αρματολία Ασπροποτά-

μου επικράτησε ειρήνη! Οι ληστές και τα εγκλήματα των Αλβανών είχαν οδηγήσει σε απόγνωση τους πληθυσμούς και τις αρχές. Σ' αυτήν την κρίσιμη καμπή, κάποιος είχε την έμπνευση να προτείνει τον Πάνο Μειντάνη ως αντίδοτο για όλες τις συμφορές! Μάλλον πρόκειται για διακεκριμένο λήσταρχο. Το άλλο αξιοπρόσεχτο είναι ότι διορίστηκε καπετάνιος σε δύο αρματολικά: τον Αγράφων και του Ασπροποτάμου · έγινε, δηλαδή, πραγματική υπερδύναμη! Απ' όσα φαίνεται, ο Μειντάνης δεν άφηνε τίποτα στην τύχη. Υπέβαλε γραπτούς όρους και μόνον όταν επестράφησαν με την υπογραφή και τη σφραγίδα του Πασά από τα Τρίκαλα, δέχθηκε το διορισμό του! Σε ποια κατάσταση απόγνωσης είχαν περιέλθει οι άνθρωποι, φαίνεται από τον εξής όρο που υπέγραψε ο Πασάς: «Να μην εισέρχονται στην περιοχή του αρματολικού ένοπλοι Τούρκοι χωρίς την άδεια του καπετάνιου».

Μέχρις εδώ όλα καλά, αλλά ο καπετάνιος έπρεπε να κατεβεί στα Τρίκαλα για να παραλάβει το μουρασαλέ (διορισμό). Κατέβηκε, τελικά, φρουρούμενος από τα παλληκάρια του. Είναι προφανές πως του άρεσε το τυρί, αλλά δεν ήθελε να το παραλάβει μπαίνοντας στη φάκα... Φανταστείτε πόση δύναμη διέθετε για να προβεί σε μία τόσο ταπεινωτική για τον Πασά ενέργεια.

Τελικά η επιλογή του Μειντάνη από τις αρχές, κοινεί συνανέσει των Αγραφιωτών στο Νεοχώρι και του Πάσα στα Τρίκαλα, ήταν σοφή! Ησύχασε ολόκληρη περιοχή. Οι πρώτες δεκαετίες του 18ου αιώνας σηματοδεύτηκαν από ασφάλεια, πρόοδο και άνοδο του βιοτικού επιπέδου. Δυστυχώς τη χρυσή αυτή περίοδο ακολούθησαν τα Ορλωφικά που όχι μόνο ανέκοψαν κάθε βήμα προόδου, αλλά γέμισαν τον τόπο ερείπια, ομιωγές και μοιρολόγια! Η ρωσική φιλία στοίχισε στους προγόνους μας τότε, κάτι ανάλογο με το τίμημα που κατέβαλε η χώρας μας τη δεκαετία του 1940 στους ίδιους «ευεργέτες». Βλέπετε, οι πρόγονοί μας είχαν καλοπεράσει τόσο πολύ στα χέρια των Γάλλων, των Άγγλων και των Ενετών, που οι υποσχέσεις των Ρώσων χάραιναν τα αυτιά τους, όπως οι Σειρήνες έφεραν κοντά τους παραπλέοντες.

4. Δήμος Σταθάς: Σ' αυτόν αναφέρεται το άσμα «Ο τάφος του Δήμου» που τόσο με συγνήθησε. Πρέπει να έζησε την ίδια περίοδο με το Γιάννο Μπουκουβάλα. Ήταν Αγραφιώτης, αλλά δε γνωρίζουμε από ποιο χωριό. Γύρω από τ' όνομα αυτό υπάρχει μεγάλη σύγχυση, επειδή Δήμο έλεγαν και τον πατέρα του Γιάννου Μπουκουβάλα. Οι αλληλοσυγκρουόμενες πληροφορίες δημιουργούν μεγάλη ασάφεια γι' αυτό αναγκαστήκαμε να καταλήξουμε σε συμπεράσματα στηριζόμενοι στα «συμφοραζόμενα»! Στο άσμα ο Δήμος φέρεται να λέει:

«Και συ Λαμπράκη μ' ανειμέ, κάθου εδώ κοντά μου».

Αν τα λόγια αυτά ήταν του Δήμου Μπουκουβάλα θα 'λεγε:

«Και συ Λαμπράκη μ' έγγονέ, κάθου εδώ κοντά μου», αφού ήταν πατέρας του Γιάννου Μπουκουβάλα. Η ρευστότητα που επικρατούσε εκείνη την εποχή ως προς το ποιος και πότε ήταν καπετάνιος καθιστά τη σχετική έρευνα ακόμη πιο δύσκολη. Πολύ συχνά ο αρματολός γινόταν κλέφτης και αντιστρόφως. Εξάλλου μας το δηλώνει ο ίδιος στο παραπάνω άσμα:

«Τριάντα χρόνια αρματολός κι είκοσι 'χω κλέφτης».

Αυτό ενισχύει το συμπέρασμά μας ότι πρόκειται για το Δήμο Σταθά, αφού ο Δήμος Μπουκουβάλας είναι άγνωστο αν υπήρξε κλεφταρματολός. Το πιθανότερο, πάντως, είναι ότι ο Δήμος και ο Γιάννης Μπουκουβάλας εναλλάσσονταν στην εξουσία. Αυτό που οι Τούρκοι δεν μπόρεσαν επιτύχουν στο πεδίο της μάχης, το κατάφεραν με τα λύτερα της προδοσίας κι ο Δήμος συνελήφθη στη σπηλιά του πληγωμένου και πέθανε στα Γιάννενα το Μάιο του 1739.

«Τα χελιδόνια να 'ρχονται την άνοιξη να φέρουν,

Και τα αηδόνια τον καλό Μάη να με μαθαίνουν».

Εάν, όταν πρωτοδιαβάσατε αυτούς τους στίχους, μείνατε με την απορία γιατί Μάη αντί για Μάρτη, τώρα έχετε την απάντηση. Αυτός ήταν ο τελευταίος μήνας που άκουσε το κελήδημά τους.

5. Γιάννος Μπουκουβάλας: Πρόκειται για το γενάρχη μιας ολόκληρης δυναστείας που κυριάρχησε στα Άγραφα για πολλές δεκαετίες τον 18ο αιώνα. Πολλοί Αρβανίτες αγωνίστηκαν για την Ελλάδα τίμα και με αυταπάρηση (Ανδρούτσος, Κουντουριώτης, Μιαούλης, Κατσώνης, Μπουμπουλίνα). Ένας από τους πολλούς ήταν και ο Μπουκουβάλας, η οικογένεια του οποίου είχε μετεγκατασταθεί στο Αργύρι Αγράφων και απέκτησε πολλά πλούτη. Για να πάρετε μία μικρή ιδέα της αξίας και της παλληκαριάς του Γιάννη Μπουκουβάλα, θα αναφερθούμε στη μάχη του Κεράσσοβου που έγινε το 1767: με 300 άντρες και με τη βοήθεια των γειτόνων κατετρόπωσε το Βελή Μούρτο Χούσο, παππού του Αλή Πασά και τον πήγε κνηγώντας μέχρι το Τεπελένι! Η λαϊκή μούσα απαθανάτισε με υπέροχο τρόπο την ορμή και το πείσμα των μαχομένων:

«Τι είν' ο αγός που γίνεται και ταραχή μεγάλη;

Μήνα βουβάλα σφάζονται, μήνα θεριά μαλώνουν;

Κι ουδέ βουβάλια σφάζονται κι ουδέ θεριά μαλώνουν

Ο Μπουκουβάλας πολεμά με χίλιους πεντακόσιους,

Στη μέση στο Κεράσοβο και στην κανούργια Χώρα.»

Ο πενταπλάσιος αριθμός των Αλβανών προσδίδει μεγαλύτερη δόξα στους τριακόσιους άνδρες του Μπουκουβάλα. Αξίζει να σημειώσουμε, ακόμα, ότι οι Αλβανοί στο πεδίο της μάχης δεν ήταν εύκολοι αντίπαλοι. Ο πόλεμος ήταν στο αίμα τους, η σκληραγωγία στο πετό τους, η σκληρότητα στο χαρακτήρα τους. Το τελευταίο θα γίνει καλλίτερα αντιληπτό με το παράδειγμα που ακολουθεί:

Η δεύτερη σύζυγος του Βελή, πατέρα του Αλή Πασά, σκότωσε όλα τα παιδιά που ο σύζυγος της είχε με την προηγούμενη γυναίκα του, για να κληρονομήσει όλα τα πλούτη μόνος της ο γιος της ο Αλή.

Ο Γιάννης Μπουκουβάλας που γεννήθηκε κατά το 1710, πέθανε σε βαθιά γεράματα στα Ιεροσόλυμα, όπου πήγε να προσκυνήσει. Πριν ολοκληρώσουμε τα περί Γιάννη Μπουκουβάλα, θα πρέπει να αναφέρουμε ότι ο συμπαθής γέρος έπεσε θύμα της ρώσικης προπαγάνδας. Ως γνωστόν οι Ρώσοι άλλαξαν πολιτική το 1970, και σε ορισμένα ελληνικά νησιά, μετετρέπησαν σε αποικιοκράτες. Οι επαναστατημένες περιοχές πνίγηκαν στο αίμα.

6. Γιώργος Χαινώτης ή Χαινούτης: Πρόκειται για έναν προικισμένο οπλαρχηγό που ο Μπουκουβάλας είχε διορίσει κολιτζή, δηλαδή καπετάνιο, στο Ορτά κόλι (Πετρίλο), που εκάλυπτε την περιοχή της Αργιθέας. Το 1767 (:) είχαν διεξαχθεί σφοδρές μάχες στην περιοχή. Συγκεκριμένα, μια ατελείωτη φάλαγγα από Αλβανούς ληστές επέστρεφε από ληστρική επιδρομή στη δυτική Θεσσαλία, μεταφέροντας τα λάφυρά τους, ήτοι: μερικές δεκάδες χιλιάδες αιγοπροβάτα, χιλιάδες χοντρά ζώα κι αμέτρητα άλογα και μουλάρια φορτωμένα με ασημικά, πολύτιμα σκεύη, οικοσκευές, και ό,τι άλλο χρήσιμο είχαν αρπάξει. Ανάμεσα στα λάφυρά τους ήταν και μερικές εκατοντάδες όμηροι τους οποίους κρατούσαν ώσπου οι οικείοι τους να καταβάλουν τα υπέρογκα λύτρα. Αυτές οι επιδρομές επέτρεπαν στους Αλβανούς να ζουν πλουσιοπάροχα επί μία δεκαετία, όσο δηλαδή χρειάζονταν ο ταιάιπρωοι Θεσσαλοί να ξαναδημιουργήσουν την περιουσία που θα τους ξαναλήστευαν οι Αλβανοί!

Το τολμήμα τους να επιχειρήσουν να διαβούν τα Άγραφα, (Πορτή, Βατσουσιά, Οξυά, Πετρίλο, Λιάσκοβο, Κρασιά – Λούκα, Πέντε Αδέλφια, Γέφυρα Κοράκιου) το πλήρωσαν πολύ ακριβά οι Μετσοχουσιάοι. Ο υπαρχηγός του Μπουκουβάλα Χαινώτης, με έδρα το Λεοντίο, κρατούσε την περιοχή γερά στα χέρια του. Φυσικά από το «πανηγύρι» που έγινε ανάμεσα Πετρίλου και Κομπουριανά, δεν ήταν δυνατόν ν' απουσιάζει ο Μπουκουβάλας. Διαβάστε την περιγραφή της μάχης από τον «ιστορικό» μας:

«Να 'μουν μια πετροπέδικα στα πλάγια του Πετρίλου,
Στα πλάγια και στα πετρωτά και στις κοντοραχούλες,
Να σηκωνόμουν τ' αποταχί δυ' ώρες να ξημερώσει,
Ν' ακούριμανα τον πόλεμο, πώς πολεμού οι κλέφτες,
οι κλέφτες κι οι αρματολοί κι ο Γιάννης Μπουκουβάλας,
στον πάτο στα Κομπουριανά, στην εκκλησιά τριγύρω,
Κι ο Μπουκουβάλας χούγιαζε με το σπαθί στο χέρι...»

Το κλεισμό τους στην Πετρίλοποταμιά και οι βαριές απώλειες που τους προκάλεσε ο Χρήστος Ανωγάτης στην κορυφογραμμή Κρασιά – Λούκα, Πέντε Αδέλφια, Γέφυρα Κοράκιου, έκριναν τη έκβαση. Για ν' αποφύγουν την αιχμαλωσία, οι Αλβανοί έκαναν μια έφοδο απειλοίας, έσπασαν τον κλοιό στον αυχένα Πέντε Αδέλφια κι έφυγαν, αφήνοντας πίσω τους τα πλούσια προϊόντα της ληστείας. Αυτός ο άθλος των ανδρών του Μπουκουβάλα, δόξασε ακόμα περισσότερο το όνομά του σ' όλες τις βαλκανικές χώρες. Δυστυχώς τα παιδιά του δε διακρίθηκαν. Έζησαν κάτω από τον ίδιο του πατέρα τους και ό,τι βρίζεται στον ίδιο είναι δυσδιάκριτο. Καλά το λένε οι Κρητικοί: «ο άνδρας κάνει τη γενιά και οχ' η γενιά τον άνδρα».

7. Βασίλης Δίπλας: Μετά το θάνατο του Μπουκουβάλα το 1790, έκανε την εμφάνισή της αυτή η αξιολογότερη κλεφταρματολική μορφή. Ήταν Αγραφιώτης, θεός και νονός του Κατσαντώνη. Δεν ήταν απλώς άξιος αγωνιστής, αλλά ήταν και συνετός άνθρωπος και διορατικός. Δείδε τα αρχηγικά προσόντα του ανιψιού του και τον έχρισε από νωρίς καπετάνιο. Η περικοπή χειρόγραφης εφημερίδος της Λευκάδος, καθιστά τη δική μας περιγραφή περιττή: «Εφημερίς Αγίας Μαύρας τη Δ' Ιουλίου 1807: «...απεσύρθησαν κακώς έχοντες, αφήνοντας

εις το στρατόπεδο ογδόντα αποθιμένους: από τους πλέον εκλεκτούς και πολλή από την αποσκευή τους: από τους ειδικούς (=διαγράφεται η λέξις) αρματολούς μόνο δέκα εσοκώθησαν εξόν κάποιος ονομαζόμενος Δίπλας πολλά ονομαστός δια την ανδρεία του, ο οποίος όντας πολλά ορμητικός προχώρησε δια πολλάς φοραίς με το σπαθί έως μέσα εις τα ίδια οχυρώματα των Τούρκων και εκεί έγινε θυσία της πατριδος. Οι σύντροφοί του αφ' ου έκλαψαν πλήρως την υστέρησίν του, τον ενταφίασαν...»

8. Κατσαντώνης: Θα αναφερθούμε σ' αυτόν εκτός χρονολογικής σειράς στο τέλος.

9. Λεπενιώτης: Ανέλαβε καπετάνιος μετά τη σύλληψη του αδερφού του το 1809. Ο παμπόνηρος Αλή Πασάς ήταν ειδικός στην επιλογή του χρόνου, προκειμένου να πλήξει τους εχθρούς του. Με το φρικτό θάνατο του Κατσαντώνη, τα Άγραφα είχαν καλυφθεί από μία απέραντη βουβαμάρα και ένα απύθμενο μίσος κατά του Αλή. Δεν ήταν η κατάλληλη ώρα να τα βάλει με το Λεπενιώτη. Τον αναγνώρισε ως καπετάνιο των Αγράφων και του δημιούργησε την αίσθηση πως όλα έβαναν καλώς. Την κατάλληλη στιγμή, όμως, η οχία την έκανε τη ζημιά της. Όπως το ξανάπαμε, περιόδος με τους προδότες εν ανεπαρκεία δεν υπήρξε ποτέ! Στην προκειμένη περίπτωση ο κοτσάμπισης του Φουρνά «επιστράτευσε» το Νίκο Θεό και ο Λεπενιώτης δολοφονήθηκε στην πλατεία της πόλης!

10. Μετά το ατυχές διάλεμμα κατά το οποίο ανέλαβε καπετάνιος ο Κοντογιάννης, ο **Καραϊσκάκης** εμπόδιστηκε, κύριως από το Μαυροκορδάτο, να αναλάβει αρματολόγης των Αγράφων. Η επανάσταση βρίζεται ήδη σε πλήρη εξέλιξη. Μετά την αποτυχία του να καταδικάσει τον Καραϊσκάκη ως προδότη, ο Μαυροκορδάτος σοφίστηκε άλλα καταχθόνια σχέδια για να τον εξουδετερώσει. Βαρεία ασθενής, ο σταυραετός των Αγράφων δέχεται συντονισμένη επίθεση από τον Γιάννη Ράγχο, το Νικόλαο Στουρνάρη (αυτός ο άριστος αγωνιστής έπεσε θύμα των ραδιουργιών του Μαυροκορδάτου) και τμήματα του Σούλτζα Κόρτζια. Δεν ειδίσασαν, από ό,τι βλέπετε, να συνεργαστούν ακόμα και με τον εχθρό εναντίον του οποίου αγωνίζονταν ολόκληρη η Ελλάδα. Εχθρός, για το Μαυροκορδάτο, ήταν ο Καραϊσκάκης, γιατί δεν ευνοούσε τα άτιμα σχέδιά του.

Στις 16 Μαΐου 1824, και ενώ ο Καραϊσκάκης ψιγνόταν στον πυρετό, δέχεται την άγρια επίθεση των αντιπάλων του στη Βράχα, όχι μακριά από το Καρπενήσι. Πώς κατάφεραν τα παλληκάρια του Καραϊσκάκη να τον βγάλουν ζωντανό μέσα από ένα τόσο ασφυκτικό κλοιό και μάλιστα επάνω σε φορείο, παραμένει αίνιγμα! Μπροστά στη γενική κατακραυγή του κόσμου ο Μαυροκορδάτος υποχώρησε μερικώς, και η συμβιβαστική λύση ήταν να κοπεί στα δύο το αρματολίκι, για να πάρουν από μολύ Καραϊσκάκης και Ράγχο. Ευτυχώς που για την εξέλιξη του αγώνα, ο Καραϊσκάκης κατάλαβε πως η πατρίδα τον χρειαζόταν περισσότερο εκτός Αγράφων και οι άμοιροι Αγραφιώτες έμειναν κάτω από την τυραννία του Ράγχου.

Ο Γιαννάκης Μπουκουβάλας, στον οποίο θα μπορούσαμε να πούμε ότι ανήκε το αρματολίκι «κληρονομικό δικαίω» ήταν ανάξιος για τέτοια έργα... Για να το επανακτήσει ζήτησε τη συμπαράσταση του Ρεζίτ Πασά. Εκείνος με την υποψία ότι ο Γιαννάκης Μπουκουβάλας πρόδιδε τις ενέργειες των Τούρκων τον κρέμασε στο μετόχι του Κερασινίου το Φεβρουάριο του 1827.

Κλείνουμε το κεφάλαιο αυτό με τον **Κατσαντώνη** που για ευνόητους λόγους, αφήσαμε τελευταίο. Παρά το μικρό του ανάστημα, ο Κατσαντώνης ήταν ένα κολοσός! Αυτό το συμπέρασμα εξάγεται από μία έστω απλή απαρίθμηση των μαχών που έδωσε. Ήταν, οπωσδήποτε, ο ανδριότερος των ανδρών και φυσικά, αυτός που εκπαίδευσε στρατιωτικά πολλούς αγωνιστές του '21, αν και θα αραζούσε μόνο του το γεγονός ότι ο Καραϊσάκης μαθήτευσε δίπλα του. Επειδή κατέχει περίοπτη θέση στο κεφάλαιο «Οι εμφανέστεροι Αγραφιώτες», εδώ θα περιοριστούμε σε λίγες γενικές παρατηρήσεις, αφού πρώτα διευκρινίσουμε ότι δεν ήταν «περιώνυμος κλέφτης της Ρούμελης» * δεδομένου ότι τα Άγραφα βρίσκονται εκτός, παρά την εσφαλμένη αντίληψη που επικρατεί. Η λέξη «Ρούμελη» είναι τουρκική και έχει δύο έννοιες:

1. Μετά την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως, οι Τούρκοι ονόμασαν «Ρούμελη» όλες τις κτήσεις τους επί ευρωπαϊκού εδάφους.

2. Σήμερα η Ρούμελη έχει ως βόρεια όρια:

I. Την οριογραμμή που χωρίζει την Ήπειρο από την Αιτωλοακαρνανία από τη θάλασσα μέχρι τον Ασπροπόταμο, ανατολικά του οποίου βρίσκονται τ' Άγραφα.

II. Η οριογραμμή που χωρίζει τη Θεσσαλία από τη Φθιώτιδα, από τη θάλασσα ανατολικά, μέχρι τους πρόποδες των Αγράφων δυτικά.

III. Στο μέσον η Ρούμελη περιλαμβάνει τα όρη Πανατωλικόν, Βαρδούσια και Οίτη (εγκυκλοπαίδεια Ελευθερουδάκη, τόμος 11ος, σελ. 895).

Τα Άγραφα δεν υπάγονταν στην ευρεία περιφέρεια της Ρούμελης επί τουρκοκρατίας, αφού δεν ήταν κτήση της και φυσικά, ούτε σήμερα υπάγονται κατά τα ανωτέρω.

Ποιοι είναι οι λόγοι που κάνουν τον Κατσαντώνη να ξεχωρίζει από τούσους άλλους άξιους καπετάνιους; Παραθέτουμε μερικούς:

1. Δεν διορίστηκε καπετάνιος από τον κατακτητή, αλλά ούτε και αμφισβητήθηκε από κανέναν!

2. Ενώ ορισμένοι καπετάνιοι έδωσαν μεμονωμένες μάχες, ο Κατσαντώνης συνήψε πολλές εκ του συστάδη ως τακτικός στρατός, όπως:

α) Μάχη της Τριφύλλας στο Κλειστό Αγράφων το 1805. Ο ίδιος σκότωσε τον Αλιάμπη, ο στρατός του οποίου ετράπη σε φυγή.

β) Μάχη Κεχρινιάς Βάλτου, επίσης το 1805. Εξοντώθηκαν και 150 αντίπαλοι υπό τον Κιουρτζιμουσταφάμπη.

γ) Στου Πουλιού τη Βρύση Κερασοχωρίου τον Ιούλιο του 1706, κοντά στη μονή Τατάρας. Ο Χασάν Μπελούσης εγκαταλείπει στο πεδίο της μάχης τριάντα νεκρούς και φεύγει ηττημένος.

δ) Το 1806 στη θέση Μαλαχαϊκό λιμέρι (Βάλτου) κατατροπώνει τους άνδρες του Αλή με αρχηγό τον Αλούς Μπεράτη με 400.

ε) Στη θέση Ληστής Βάλτου τον Οκτώβριο του 1806 αντιμετωπίζει το δερβέναγα Μπεκίο Τζογαδόρο, τραυματίζεται βαρεια και μεταφέρεται για θεραπεία στη Κέρκυρα.

ζ) Στη θέση Προσηλιάκο των Αγράφων το Μάιο του 1807 συγκρούεται με το διαβόητο

Βεληγκέα. Αντί να πάει στα Γιάννενα το κεφάλι του Κατσαντώνη, όπως είχε υποσχεθεί στον Αλή Πασά, άφησε το δικό του στο πεδίο της μάχης. Οι άντρες του έφυγαν πανικόβλητοι.

η) Τον Ιούνιο του 1807 χίλιοι άνδρες του Αγου Βασιαάρη αφηνιάζουν τον Κατσαντώνη και τον κινδύνουν στη θέση Διάσελο Γρεβενού. Απεργλωβίζεται με θαρραλέα έφοδο.

θ) Τον Ιούλιο του 1807, στη θέση Γούστρες Ξηρομέρου, ο Κατσαντώνης με 200 παλληκάρια δέχεται επίθεση από 2000 άντρες υπό τους δερβεναγάδες της περιοχής. Πολέμησε όλη τη μέρα, τη δε νύχτα έφυγε για την Αγία Μαύρα (Λευκάδα) όπου ήταν ο αρχικός προορισμός.

ι) Τον Ιανουάριο του 1808 επιτίθεται κατά του Χασάν Μπελούση στη Σπινάσα Αγράφων. Ο αντίπαλος υποχωρεί αφήνοντας πίσω τους σαράντα νεκρούς.

3. Ιούλιος 1807: Ο Ελληνορόσος Εμ. Παπαδόπουλος, κατά τη συνάντησή τους στη Γλυφάδα, προσπαθεί να πείσει τον Κατσαντώνη να καταταγεί στο ρωσικό στρατό, όπου ο ίδιος ήταν στρατηγός και τους προσέφερε μεγάλα αξιώματα. Ο Κατσαντώνης αρνήθηκε, λέγοντας ότι τα Άγραφα τον χρειάζονται περισσότερο απ' ό,τι η Ρωσία.

4. Στη συνέλευση που είχε συγκληθεί στη Λευκάδα τον Ιούλιο του 1807 υπό την προεδρία του Καποδίστρια πήγε και ο Κατσαντώνης. Στη Λευκάδα έφτασε συνοδευόμενος από τον αδερφό του Λεπενιώτη και 200 παλληκάρια. Ο Καποδίστριας και οι καπεταναίοι από την Αιτωλία, Ακαρνανία, Θεσσαλία, Ήπειρο, υποδέχθηκαν τον Κατσαντώνη με τιμές ήρωα. Κατά τον Μ. Γκόλια «Ιστορία της Ευρυτανίας στους Νεότερους Χρόνους», σελ. 336, ο Φοριέλ έγραψε:

«Δια τον Κατσαντώνη υπήρξε αληθής θορίαμβος να εμφανιστεί εις το μέσον του πλήθους αυτού των γενναίων, ανακηρυχθείς ομοφώνως ο γενναϊότερος όλων...το πλήθος έσπευδε να θαυμάσει τον φοβερόν κλέφτην, τον οποίον ε γνώριζεν μόνον από την φήμην του».

5. Μία από τις μεγαλύτερες μορφές της Επανάστασης του '21 ήταν, αναμφιβόλως, ο Οδυσσέας Ανδρούτσος. Ήταν τυχαία η παρουσία του στ' Άγραφα το 1821, ή μήπως είχε σχέση με την εκπαίδευσή του; Στις 22-23 Μαρτίου, τρεις μέρες πριν από την υποτιθέμενη κήρυξη της Επανάστασης στα Καλάβρυτα, πώς βρέθηκε στη μάχη που δόθηκε στην Τατάρα; Κάτι πρέπει να ήξερε η μάνα του που τον έψαχνε στα Άγραφα... (Αγράφων άγρια βουνά, Αγράφων κορφοβούνια, τι κάμεταν τον γλόκα μου τον καπετάμ Αντρίκο;)

6. Το «να γίνει κλέφτης στα Άγραφα και αρματολός στο Βάλτο» δεν υπονοεί ότι πρώτα πρέπει να μάθεις να πολεμάς και ότι αυτό θα το πετύχεις στα Άγραφα; Τα Άγραφα όντως έπαιξαν το ρόλο ενός κέντρου εκπαίδευσης. Κι ο μέγιστος Καρραϊσάκης κοντά στον Κατσαντώνη έμαθε την πολεμική τέχνη. Στη μάχη του Προσηλιάκου Αγράφων το Μάιο του 1807, αυτός δε σκότωσε το Βεληγκέα;

7. Ξεχνώντας από τη διαπίστωση ότι τα δημοτικά μας τραγούδια λένε ολόκληρη την αλήθεια, ας προσέξουμε το παρακάτω πασίγνωστο:

«Σαν πας, πουλί μου, στο Μοριά.

Σας πας στην Άγια Λαύρα,
Χαιρέτα μας την κλεφτουριά.
Κι αυτόν τον Κατσαντώνη,
πες του να κάτσει φρόνιμα
και όλο ταπεινοσύνη».

Απ' αυτό προκύπτει ότι ο Κατσαντώνης έμεινε στο Μοριά για αρκετό χρονικό διάστημα και οπωσδήποτε δε πήγε σαν περιηγητής ή για να μαζέψει ελιές! Πήγε να οργανώσει τους κλέφτες για να τους μάθει τα μυστικά του ανορθόδοξου πολέμου, και τ' αδέρφια του στ' Άγραφα ανησυχούσαν και του 'γραφαν τραγούδια. Εξάλλου γι' αυτό τον έχρισαν αρχιστράτηγο στη Λευκάδα. Πολέμαρχος είναι αυτός που διευθύνει τον πόλεμο.

Ορισμένοι ισχυρίζονται ότι το τραγούδι είναι μοραϊτικό και μάλιστα καθαρόαιμο. Μπορείτε να φανταστείτε ένα Μοραϊτή στο Χελμό ή στον Ταΰγετο να τραγουδά «Σαν πας, πουλί μου, στο Μοριά» αντί του σωστού «σα 'ρθεις, πουλί μου, στο Μοριά;»

Προ ημερών φιλοξένησα ένα φίλο. Για να διασκεδάσει λίγο τη μοναξιά του διάβασε όλο το χειρόγραφο μου και με αφηνιάσε με μία παρατήρηση: «Μένω με την εντύπωση ότι ωραιοποιείς λιγάκι ό,τι είναι Αγραφιώτικο. Δεν απομακρύνεσαι από τα ιστορικά ντοκουμέντα, αλλά...να, μου φαίνεται ότι βάζεις και λίγο μέλι από πάνω».

Με αυστηρά κριτική διάθεση ξαναδιάβασα το χειρόγραφο μου και διαπίστωσα πως αν δεν προσέξει κανείς τις απόψεις μου σε συνδυασμό με τα κείμενα στα οποία αναφέρονται τότε οπωσδήποτε θα αισθανθεί όπως ο φίλος μου. Ας πάρουμε για παράδειγμα αυτά που μόλις διαβάσατε για τον Κατσαντώνη. Υπάρχει σε κάτι έστω και η παραμικρή ανακρίβεια; Δεν έγιναν όλες οι μάχες; Δεν ήταν παλληγάρι; Δεν του ανακήρυξαν πολέμαρχο ομόφωνα; Δεν ... Αν δεν τονίσω τις αλήθειες, αν δεν τις πω μεγαλοφώνως τότε θα μείνετε με αυτά που διαβάσατε στον Παπαρηγόπουλο και στον Κόκκινο:

A) Κ. Παπαρηγόπουλος, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος 5ος, μέρος 2ο, βιβλίο 14ο, σελ. 228: «Η ελληνική λοιπόν επανάσταση του 1821 δεν παρήχθη εκ τύχης, ούδ' υπήρξε δημιούργημα πρόχειρον τινών, αλλ' αποτέλεσμα αναπόδραστον όλων των προηγουμένων περιστασίων, πόθων και ενεργειών του έθνους...»

Στη συνέχεια αναφέρει λεπτομερώς όλους αυτούς που συντέλεσαν στην προετοιμασία της πολεμικής μηχανής που μπόρεσε να παλέψει με την οθωμανική αυτοκρατορία. Τους αναφέρει ονομαστικά χωρίς να παραλείψει ούτε τους: Νίκο Τσάρα, Βλαχάβα, Σπανό, Μόσχο, τους αγώνες που έγιναν επ' ονόματι του δονικού του Νεβέρ, το κίνημα των Λιδορικωτών – Βιτριμισιωτών – Γαλαξιδιωτών... μην ψάχνετε για τον Κατσαντώνη. Ο Παπαρηγόπουλος δεν τον έχει ακουστά! Αν σας τρώει και εσάς η περιέργεια να μάθετε πώς προετοίμασαν την επανάσταση του '21, και πώς γύμνασαν τους πολεμιστές, άνθρωποι που έζησαν 100-220 χρόνια νορίτερα, πολύ φοβούμαι ότι θα σας απογοήτευσαν.

B) Διον. Α. Κοκκίνου – Ακαδημαϊκού, Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδος (1800-1945) τόμος 1ος, κεφάλαιο Β', σελ. 81, Τα κατά την Τουρκοκρατίαν ελληνικά όπλα: Μας πληροφορεί ότι

το έθνος ευρέθη, αρχομένου του 190ου αιώνας με ολόκληρο στρατό ατάκτων, αλλ' εξησκημένον εις τα πολεμικά. Στη στρατιωτική εκπαίδευσή των κατά την πρώτη εικοσαετία του αιώνας είχε συντελέσει η χρησιμοποίηση των:

α. Από τον Αλή Πασά,

β. Από τα Ιόνια νησιά – διαδοχικά από τους Ρώσους, Γάλλους, Άγγλους

γ. Το Σούλι πρόσθεσε έναν αριθμό απαραίτητων πολεμιστών.

δ. Η Μάνη η οποία απέβη «χώρα υπερήφανων ενόπλων ανδρών»

ε. Στις παραδουνάβιες ηγεμονίες είχε αναπτυχθεί ένα «φυτώριο Ελλήνων στρατιωτικών»

στ. Στην πρωτεύουσα των δύο Σικελιών «άλλοι Έλληνες» απήρριζαν το Μακεδονικό σύστημα της Νεοπολεως.

Οι γνώσεις του ακαδημαϊκού μας ιστορικού έφθαναν μέχρι τις δύο Σικελίες, αλλά τα Άγραφα του έπεφταν πολύ μακριά!

Δε θα σχολιάσω την παραποίηση της ιστορίας μας. Οι αναγνώστες διαθέτουν ιδίαν κρίσιν.

10. Με τη δολοφονία του Λεπενιώτη, για να μην ποιέμε και πριν από αυτήν οι άντρες του Κατσαντώνη μοιράστηκαν σε τέσσερις ομάδες με αρχηγούς τους Τσιόγκα – Καραϊσκάκη – Πάγκαλο – Φραγκίστα. Οι απώλειες που υπέστησαν από τους δεσβεναγιάδες ήταν μεγάλες και αναγκάστηκαν να προσκυνήσουν. Όσοι ήταν με τον Τσιόγκα πήγαν στα Γιάννενα και ζήτησαν αμνηστία (ράά). Τότε και ο Καραϊσκάκης έσμιξε με τους άλλους τζοχανταραίους (Διάκκο – Μ. Μπότσαρη – Μπούργιο – Βαλινό – Ανδρούτσο – Βαρναζιώτη). Η ανλή του Αλή Πασά είχε μετατραπεί σε σπουδαίο φυτώριο στελεχών.

11. Αυτό το μεσοδιάστημα ανάμεσα στη δολοφονία του Λεπενιώτη και το 1821 πήρε τέλος με την ανοιχτή διεκδίκηση του αρματολικιού των Αγράφων από τον Καραϊσκάκη. Έφυγε από τα Γιάννενα και στα Τζουμέρκα έσμιξε με τον Γώγο Μπακόλα, τον Κουτελίδα και το Μαρκο Μπότσαρη, προξενώντας μεγάλες ζημιές στους Τούρκους. Εν τω μεταξύ στο αρματολία των Αγράφων ο Αλή Πασάς είχε διορίσει καπετάνιο το Γιαννάκη Ράγκο. Μετά από πολλές διαμάχες ο Ράγκος εγκατέλειψε τα Άγραφα και ο Καραϊσκάκης χωρίς την υποστήριξη του Αλή και παρά τη συνεχή ανπαλότητα του Μαυροκορδάτου, το 1822 επιβλήθηκε ως μόνος καπετάνιος στο αρματολία. Οι Τούρκοι έχοντας ήδη πολλά προβλήματα δεν αντέδρασαν και υπόγραψαν συνθήκες μαζί του, τα γνωστά καπάκια. Σύμφωνα με αυτές δεν μπορούσαν να πατήσουν στα Άγραφα ούτε ελληνικά ούτε τουρκικά ένοπλα σώματα. Το γεγονός ότι λίγους μήνες αργότερα, τον Ιανουάριο του 1823 ο Καραϊσκάκης τσάκισε τους Τούρκους του Κιουταχί και του Ομέρ Βρυώνη στο Σοβολάκο, δείχνει την αξία αυτών των συνθηκών! Τηρούνταν σαν το καπάκι της κατσαρόλας που το βάζουμε και το βγάζουμε ανάλογα με την ένταση της φωτιάς. Κάτω από το πνεύμα αυτό η ονομασία «καπάκια» ήταν επιτυχής.

Το 1823 ήταν η πρώτη φορά που τουρκικά στρατεύματα πατούσαν αγραφιώτικα σώματα! Ο Μουσταίμπεης της Σκόδρας τα διέσχισε προκειμένου να φτάσει γρήγορα στο Μεσολόγγι. Ο Καραϊσκάκης βολικά άρρωστος πάνω σε φορείο, δεν μπόρεσε να τους αναχαιτίσει όπως έ-

καναν οι αρματολοί πρόγονοί του στο Νεοχώρι το 1422. Πρόλαβε, όμως, και μερίμνησε να απομακρυνθούν τα γυναικόπαιδα με ασφάλεια και πολέμησε στο Κεφαλόβρυσο δια των τριακοσίων ανδρών που δάνεισε στο Μάρκο Μπότσαρη.

Αυτός, τελικά, ήταν ο τελευταίος αρματολόγος των Αγράφων. Για τις πολύτιμες υπηρεσίες του η πατρίδα ευγνωμονούσα δεν τον άφησε σε χλωρό κλαρί. Ενδεικτικά αναφέρω την καταδίκη από το ψευδοστρατοδικείο του Μαυροκορδάτου, τη συνδυασμένη επίθεση που δέχτηκε στη Βράχα στις 16 Μαΐου 1824 από τους Ράγγο – Στουρνάρη και Σούλτζα Κόρτζια, καθώς και τα ξόβεργα του Κόχραν και Τζωρτζ που τελικά οδήγησαν τον Καραϊσκάκη στην αυτοκτονία! (Ευκαιρίας δοθεισομένης θα αιτιολογήσω τον ισχυρισμό μου...)